

Osmanlı Toplumunda Eş ve Çocuk Sayısı, Statü, Servet: 1671-1678 Sofya Örneği

Number of Wife and Children, Status and Wealth in Ottoman Society: Case of Sofia in 1671- 1678

*İbrahim Etem Çakır**

Özet

Osmanlı toplumunda teaddüd-i zevcât olarak ifade edilen ve bir erkeğin aynı anda birden fazla eş sahibi olması durumuna polijini adı verilmektedir. Bu çalışmada 1671-1678 yılları arasında Sofya'da ailenin demografik yapısı, statü ve servet konusu ele alınmıştır. Sofya'da çok eşlilik, servet miktarı ve statü, ailede ortalama çocuk sayısı ve çocukların cinsiyeti hakkında bilgilere yer verilmiştir. Çok eşlilik ile servet ve statü ya da statü ve servet ile çocuk sayısı arasında bir ilişkiden söz etmek mümkün müdür? Bu sorulara yanıt bulmak için ölmüş kişilerin miras kayıtlarını ihtiva eden tereke defterlerinden yararlanılmıştır. Bu çalışmada Sofya'da Bulgaristan Milli Kütüphanesi'ndeki (St. Cyril and Methodius National Library) şer'îyye sicilleri arasında yer alan tereke kayıtları kullanılmıştır. Bu çalışmada ayrıca Osmanlı şehirlerinde çok eşlilik ve çocuk sayısını ele alan araştırma sonuçlarına da yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sofya, Aile, Çok Eşlilik, Çocuk Sayısı, Statü, Servet, Tereke Defterleri.

Abstract

The situation in which a man has more than one wife at once, and which is expressed as 'teaddüd-i zevcât' in Ottoman society, is called as polygyny. This study investigates demographic structure of family, status and wealth issues in Sophia between the years of 1671 and 1678. Information regarding polygyny, amount of wealth, and status, average number of children in a family, and gender of the children is also included. Is it possible to mention a relationship between polygyny and wealth/status or status/wealth and number of children? Tereke registers that involve inheritance records of deceased people are used in order to find answers to these

* Yrd. Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.
ibrahim.etem79@gmail.com, ietem.cakir@atauni.edu.tr

questions. The tereke records included in Seriyeye (Court) Records kept in National Library of Bulgaria (St. Cyril and Methodius National Library) in Sophia are used in this study. Besides, this study involves the results of the study which discussed polygyny and number of children in Ottoman cities.

Keywords: Sophia, Family, Polygyny, Number of Children, Status, Wealth, Tereke Registers.

Giriş

Aile, biyolojik ilişkiler sonucu insan türünün devamını sağlayan, biyolojik, psikolojik, ekonomik, toplumsal, hukuksal ve benzeri yönleri bulunan sosyal bir kurumdur.¹ Osmanlı ailesi; eski Türk anlayışı ve İslâmiyet'in kabulüyle beraber oluşan hukuk nizamına göre teşekkül etmiştir. Osmanlı ailesi hakkında Kınalızade Ali Çelebi (1510-1572); insanın medeni bir varlık olduğu, kendisini kötülüklerden koruması ve mutluluğu için bir eve (menzil), tek başına ihtiyaçlarını karşılayamadığı için bir yardımcıya ihtiyaç duyabileceğinden bahsetmiştir.² Bu bilgiler Osmanlı toplumunda aile kurumunun önemini ortaya koymaktadır. Hz. Peygamberin evliliğın lüzumu ve bu sayede neslin çoğalması üzerine olan görüşüne uygun olarak günahlardan ve kötülüklerden korunmak için evlilik müessesesine önem verilmiştir.³ Evlilik, erkek ve kadın ilişkisini meşru temele dayandıran toplumsal bir ilişkidir. Ailenin varlığı ve sürekliliği evlilikle sağlanır.⁴ İslâm hukukçuları evliliği; karı koca arasında beraber yaşamaya ve yardımlaşmaya müsaade eden ve taraflara karşılıklı hak ve vazifeler yükleyen bir akid⁵ olarak ifade etmişlerdir.⁶

Bir erkeğın aynı anda birden çok kadınla evli olması durumuna polijini adı verilmektedir. İslâm hukukunda bu durum teaddüd-i zevcât diye isimlendirilmektedir.⁷ İslâm'dan önceki Türk toplumunda çokeşlilik fazla yaygın olmamakla birlikte özellikle zengin tâcirler tarafından tercih edildiği

¹ İsmail Doğan, *Sosyoloji Kavramlar ve Sorunlar*, Sistem Yay., İstanbul 2000, s.170.

² Hüseyin Öztürk, *Kınalızâde Ali Çelebi Aile Ablâkı*, Ankara 1991, s.97-98; Kınalızâde Ali Çelebi, *Ablâk-ı Alâî*, Haz. Mustafa Koç, İstanbul 2007, s.327-331.

³ Öztürk, *Kınalızâde Ali Çelebi Aile Ablâkı*, s.108, Kınalızâde Ali Çelebi, *Ablâk-ı Alâî*, s.331.

⁴ Doğan, *Sosyoloji Kavramlar ve Sorunlar*, s.203.

⁵ M. Akif Aydın, *İslâm-Osmanlı Aile Hukuku*, İstanbul 1985, s.13. Başka tanımlar için ayrıca bakınız: Halil Cin, *İslâm ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*, Ankara 1974, s.39-43.

⁶ M. Akif Aydın, "İslâm Hukukunda Nikâh Akitleri", *Osmanlı Araştırmaları*, III, İstanbul 1982, s.1.

⁷ Dini kaynaklarda çok eşliliğe ilişkin görüşler ve Osmanlı Devleti'ndeki uygulamalar hakkında geniş bilgi için bkz. Abdurrahman Kurt, "Dini Kaynakların Çokeşliliğe İlişkin Görüşleri ve Osmanlılarda Çok Eşlilik", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8/8, 1999, s.183-214.

bilinmektedir.⁸ Bazı kişilerin, ilk hanımın rızası dâhilinde ve çocuğu olmaması halinde ikinci bir eşle evlilik yaptıkları ifade edilmiştir.⁹ İslamiyet’le birlikte tek eşlilik teşvik edilmiş ancak prensip olarak çok eşlilik ise yasaklanmamıştır. Çokeyliliği zorlaştıran şartlardan başka en çok dört kadınla evlenmeye müsaade edilmiştir.¹⁰ Ancak bu emir değil, belirli şartlar dikkate alınarak başvuru bir ruhsattır.¹¹ Kur’an’da bu husus;

“... size helal olan kadınlardan ikişer, üçer, dörder olmak üzere nikablayın. Eğer (o kadımlar arasında da) adaletli davranamayacağımızdan korkarsanız o takdirde bir tane alın veya sahip olduğunuz ile yetinin. Bu adaletten ayrılmamız için daha uygundur”

şeklinde ifade edilerek özellikle eşler arasında adaletli davranmaya vurgu yapılmıştır. Eşler arasında adaletli olunamayacaksa bir kadınla yetinmenin daha uygun olacağı belirtilmiştir.¹² Osmanlı toplumunda aile İslâm hukukuna göre teşekkül etmiştir. Nafakanın temini erkeğin sorumluluğundadır. İkinci eşle evlilik durumunda eşler arasında adaletli davranma şartı bulunmaktadır. Osmanlı toplumunda çokeyliliğin yaygın olmamasında bahsedilen hususların etkisi vardır. Diğer taraftan servet miktarı ile çokeylilik arasında bir ilişkiden söz edilebilir.

Osmanlı toplumunda çok eşlilik ve ailenin demografik yapısını ele alan bu araştırmada şu sorulara yanıtlar aranmıştır: 1671-1678 yıllarında Sofya örneğinde çok eşlilik hangi boyutlardaydı? Osmanlı şehirleriyle kıyaslandığında çok eşlilik Sofya’da ne durumda idi? Ailede ortalama çocuk sayısı kaç idi? Çok eşlilik ile servet ve statü arasında bir ilişki var mıydı? Statü ve servet sahibi olmak çocuk sayısına etki ediyor muydu? Bahsedilen sorulara yanıt bulmak üzere ölen kişilerin miras kayıtlarından istifade edilmiştir. Bazı sınırlılıklarına rağmen bu kayıtlar ailenin demografik yapısı, statü ve servet konularında başvuru kaynakları arasındadır.

Sofya, Tuna Nehri üzerindeki Vidin ile Selanik arasında ana yol üzerinde bulunmaktadır. 1380’lerde¹³ Osmanlılar tarafından fethedilen Sofya XV. yüzyılın ortalarına doğru idarî yönden Rumeli beylerbeyliğinin merkezi olmuştur.¹⁴

⁸ M. Akif Aydın, “Aile”, *DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi)*, II, İstanbul 1989, s.199.

⁹ Ali Güler, “İlk Yazılı Türkçe Metinlerde Aile ve Unsurları”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, I, Ankara 1992, s.72.

¹⁰ Kevser Kâmil Ali-Salim Ögüt, “Çok Evlilik”, *DİA*, VIII, İstanbul 1993, s.366.

¹¹ Aydın, “Aile”, s.199-200.

¹² Nisâ, 4/3.

¹³ Sofya’nın Osmanlılar tarafından ele geçirilme tarihi 1382 olarak verilmiştir. Nikolay Todorov, *Bulgaristan Tarihi*, Çev. Veysel Atayman, Öncü Kitabevi Yay., İstanbul 1979, s.41.

¹⁴ İlhan Şahin, “Sofya”, *DİA*, XXXVII, İstanbul 2009, s.344-345.

Tahrir defterlerinden hareketle yapılan hesaplamalar sonucunda şehir nüfusu 1544'te 7200 (%82 Müslüman), 1570'te 6900 (%73 Müslüman) civarında olduğu tahmin edilmektedir.¹⁵ XVII. yüzyılda Sofya şehrini ziyaret eden Evliya Çelebi'nin verdiği bilgilere göre, şehirde 41 mahalle bulunmaktaydı.¹⁶ Bu dönemde nüfusun büyük bir bölümü köylerde yaşamaktaydı.¹⁷ Sofya şehrinde Müslümanlarla beraber Ortodoks ve Katolik Hıristiyanlar sakindi.¹⁸ Sofya'da görev yapan kadı sancağa bağlı diğer kazaların kadılarına göre derece bakımından daha üst seviyede sayılırdı.¹⁹ Sofya'nın ana yol üzerinde bulunmasından dolayı incelenen dönemde Sofya kazasında sakin olmayıp burada vefat eden kişilerin miras taksimi yer almaktadır.²⁰ Sofya'da ticaret maksadıyla iş yapan ve burada geçici olarak bulunan Müslüman²¹ ve İranlı Ermeni tüccarlar²² yer almaktadır. Bu durum Sofya'nın uluslararası öneme sahip bir ticaret merkezi olduğuna işaret eder.

Kaynaklar ve Sınırlılıkları

Bu araştırmada giriş kısmında bahsedilen soruların cevaplarını yanıt bulmak için tereke kayıtlarından yararlanılmıştır. Osmanlı Devleti'nde ölen kişilerin miraslarının kaydedildiği defterler tereke, kassâm, metrûkât ve muhalefât defterleri gibi isimlerle anılır.²³ Bu defterlerde ölen kişilerin ismi, statüsü, geride bıraktığı serveti, mirasçılarının kimler olduğu, mirasçılarının aldıkları pay, mahkemeye ödenen harç miktarı gibi bilgiler yer almaktadır. Sadece Müslümanlar değil aynı zamanda gayrimüslimler de miras paylaşımı hususunda kadı mahkemesine müracaat etmişlerdir. Dolayısıyla tereke defterlerinde Müslüman ve gayrimüslimlere ait kayıtlar bulunmaktadır. Ancak

¹⁵ Şahin, "Sofya", s.345-346. Başka bir araştırmada mahalle sayısı 1544'te 43, 1570'de 48, III. Mehmed'in hükümdarlığı döneminde 61 olarak verilmiştir: M. Akif Erdoğan, "Onaltıncı Yüzyılda Sofya Şehri", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XVII/2, 2002, s.10-12. XVI. Yüzyılda Bulgaristan şehirlerinin nüfus miktarlarıyla ilgili ayrıca bakınız: Todorov, *Bulgaristan Tarihi*, s.48; Nikolai Todorov, *The Balkan City 1400-1900*, Seattle and London, University of Washington Press, 1983, s.67.

¹⁶ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, III, Haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, İstanbul 1999, s.223.

¹⁷ R.J. Crampton, *Bulgaristan Tarihi*, Çev. Nuray Ekici, Jeo Politika Yay., İstanbul 2007, s.30.

¹⁸ Rossitsa Gradeva, "Towards the Portrait of "the Rich" in Ottoman Provincial Society: Sofia in the 1670s," *Provincial Elite in the Ottoman Empire*, 10-12 Ocak 2003 Rethymno, Crete University Press, 2005, s.149.

¹⁹ Şahin, "Sofya", s.344-345.

²⁰ St. Cyril and Methodius National Library of Sofia (NBKM), Oriental Department, S 12, s.67.

²¹ NBKM, Oriental Department, S 12, s.144.

²² NBKM, Oriental Department, S 12, s.91, 99.

²³ Tahsin Özcan, "Muhalefât", *DİA*, XXX, İstanbul 2005, s. 406-407.

gayrimüslimlere ait kayıt sayısı Müslümanlarla kıyaslandığında oldukça az sayıdadır.

Tereke kayıtlarıyla ilgili öncü çalışmalar arasında Barkan²⁴ ve İnalçık'ın²⁵ araştırmaları yer almaktadır. Daha sonra Hüseyin Özdeğer²⁶, Said Öztürk²⁷ ve diğer araştırmacılar tarafından bu çalışmalar devam ettirilmiştir.²⁸ Tereke defterleri ailede eş ve çocuk sayısı hakkında tahmini bazı sonuçlar elde etmeye yarayan kaynaklardandır. Ancak bu kaynaklardan hareketle ortaya konulan sonuçları kesin bir değer olarak görmemek gerekir. Tereke defterleri üzerine yapılan araştırmalarda incelenen tereke sayısının fazlalığı elde edilen sonuçların doğruluk payını artırır. Bu husus göz ardı edilmemelidir. Ailenin çocuk sayısı, polijini, servet, statü, kullanılan eşyalar, miras paylaşımının ne şekilde gerçekleştiği, eşya fiyatları, yatırım araçları gibi konularda yeterli kaynaklar olmadığı için bazı sınırlılıklarına rağmen bu kayıtlar önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır. Bu kayıtlara göre yapılan araştırma sonuçları arasında bariz farklılıkların olmaması da tereke kayıtlarının kaynak değerini artırmaktadır.

Tereke defterleriyle ilgili veriler değerlendirilirken bazı hususların göz önünde tutulması gerekmektedir. En başta bilinmesi gereken şey ölen her kişinin mirası kassam ya da kadı huzurunda taksim edilmemiştir. Askerî sınıf mensupları dışındaki kişilerin servetleri, mirasçılardan talebi üzerine taksim edilebilirdi. Aynı tarihte vefat eden bazı kimselerin mirasları kayda geçirilmişken bazıları ise kayıt dışı kalmıştır. Mirastan pay alacak varislerin tamamı ya da ölen kişinin servetinin tamamı kaydedilmemiş olabilir. Mirasçılar arasında çocuk ve eşin olmaması ölen kişinin bekâr olduğu anlamına gelmez. Ayrıca erkekler birden fazla eş sahibi olabildiği için çocukların farklı annelerden olabileceği hatırdan tutulmalıdır. Miras kalan malların değerinin bilirkişi tarafından ya da mirasçılar arasındaki anlaşma sonucu tespit edildiğini ve o günkü rayiç fiyatların temel alındığı bilinmelidir. Mahkeme harçları terekenin toplam tutarı üzerinden alındığı için miras kalan malların gerçek değerinden daha fazla kaydedilmiş olması ihtimal dâhilindedir. Miras bırakılan mallar kadı ve diğer görevliler

²⁴ Ömer Lütfi Barkan, "Edirne Askerî Kassamına Ait Tereke Defterleri (1545-1659)", *Belgeler*, III, 1966, s.1-479.

²⁵ Halil İnalçık, "15. Asır Türkiye İktisadî ve İçtimaî Tarihi Kaynakları", *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, Eren Yay., İstanbul 1996, s.187-201. Makalenin ilk yayınlandığı yer için bakınız. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 15/1-4, 1953-1954, s.51-67.

²⁶ Hüseyin Özdeğer, *1463-1640 Yılları Bursa Şebri Tereke Defterleri*, İstanbul 1988.

²⁷ Said Öztürk, *Askerî Kassama Ait Onyedinci Asır İstanbul Tereke Defterleri (Sosyo-Ekonomik Tablî)*, İstanbul 1995.

²⁸ Tereke defterleri üzerine çalışmalar hakkında bir değerlendirme için bakınız: Hülya Canbakal, "Barkan'dan Günümüze Tereke Çalışmaları", *Ömer Lütfi Barkan: Türk Tarihçiliğine Katkıları ve Etkileri Sempozyumu*, İstanbul 2011.

tarafından satın alınabileceğinden mal ve eşyaların fiyatı gerçek değerinin altında kıymetlendirilmiş olabileceği hesaba katılmalıdır. Ayrıca, bir yerde misafir olarak bulunan ve burada vefat eden kişilerin terekelerinde yazılan miktarın bu kişilerin toplam servetini yansıtmadığı bilinmelidir.

Sofya’da çok eşlilik, çocuk sayısı, statü ve servet konularını ihtiva bu araştırmada tereke kayıtları kullanılmıştır. Bu kayıtlar Sofya’da Bulgaristan Milli Kütüphanesi’ndeki (St. Cyril and Methodius National Library of Sofia, Oriental Department) şer’iye sicil defterlerinde yer almaktadır. Bu kütüphanede; Sofya, Vidin, Dobruca, Ruscuk, Targovişte ve Silistre kazalarına ait kadı sicilleri de muhafaza edilmektedir. Sofya kazasının XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar devam eden 59 defteri mevcuttur. Bunlardan en erken tarihli olanı 1550 yılına aittir ve S 344 koduyla kayıtlıdır. Yücel Özkaya, tarih ve numaralarıyla birlikte sicillerin tanıtımını yapmıştır.²⁹ Bulgaristan şehirlerine ait kadı sicilleriyle ilgili Nikolai Todorov³⁰, Rossitsa Gradeva³¹, Svetlana Ivanova³², Meryem Kaçan Erdoğan³³, Hava Selçuk³⁴ gibi araştırmacılar tarafından da çalışmalar yapılmıştır.

Sofya kadı sicilleri arasında yer alan S12 numaralı defter 1 Cemaziyelahir 1082/5 Ekim 1671 ve 4 Muharrem 1089/26 Şubat 1678 tarihleri arasında ihtiva etmektedir. Defterde kayıt tarihleri düzenli devam etmemektedir. Defterin baştan 10, sondan 3 sayfası boş bırakılmıştır. Boş sayfalardan sonraki ilk kısımda 1 Cemaziyelahir 1082/5 Ekim 1671 tarihli Arapça giriş bölümü vardır.³⁵ Giriş bölümünden sonraki ilk kayıt 1 Şaban 1083/22 Kasım 1672 tarihli iken devamındaki kayıt Evasıt-ı Cemaziyelahir 1082 (Ekim 1671) tarihli dir. Sonraki sayfalarda benzer durumlara rastlanılmaktadır. Defterde miras taksiminden kaynaklanan sorunlarla ilgili dava kayıtları³⁶, ölen kişilerin çocuklarına kalan

²⁹ Yücel Özkaya, “Sofya’da Milli Kütüphane “National Biblioteque” deki Şer’iye Sicilleri”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, XIII/24, Ankara 1980, s.21-29.

³⁰ Todorov, *The Balkan City*.

³¹ Bu araştırmalardan birisi de 1670’lerde Sofya toplumunda zenginlik hakkındadır. Bu çalışma 12 numaralı Sofya kadı defterindeki verilere dayanmaktadır. Gradeva, “Sofia in the 1670s”, s.149-199.

³² Sofya kadı sicilleri hakkında bir değerlendirme için bakınız. Svetlana Ivanova, “The Sicills of The Ottoman Kadis. Observations over the Sicill Collection at the National Library in Sofia, Bulgaria”, *Pax Ottomana Studies in Memoriam Prof. Dr. Nejat Göyünç*, Edit. Kemal Çiçek, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2001, s.51-76

³³ Meryem Kaçan Erdoğan, “1166-1167/1752-1754 Tarihli (R 37 Numaralı) Rusçuk Şer’iye Sicili’nin Tanıtımı ve Fihristi”, *Osmanlı İdaresinde Bir Balkan Şehri Rusçuk*, Ed. Meral Bayrak (Ferlibaş), İstanbul 2011, s.443-478.

³⁴ Havva Selçuk, “Vidin’de Toplumsal Hayat: 13 Numaralı Şer’iye Sicili’ne Göre (1698-1699)”, *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 4/14, 2012, s.27-46.

³⁵ NBKM, Oriental Department, S 12, s.1.

³⁶ NBKM, Oriental Department, S 12, s.10, 41, 63, 146.

mirasını muhafaza altına almak ve çocuklarla ilgili işlerde sorumlu olmak üzere vasi tayini³⁷, çocuklar için nafaka belirlenmesi³⁸, ölen kişilerin borçlarını ödemek üzere miras kalan malların ya da gayrimenkullerin satışı³⁹ ile ilgili kayıtlara ilave olarak askerî sınıf mensuplarıyla ilgili olarak gönderilen hükümlere de⁴⁰ yer verilmiştir. Defterin bazı sayfalarında mühür yer almaktadır.⁴¹

Miras taksimini gösteren kayıtlar belirli bir şablona göre düzenlenmiştir. Genel olarak; ölen kişinin kimliği ve mirasçıları ile ilgili bilgilerin yer aldığı birinci kısım olmak üzere, miras kalan malların listesi, mahkeme harçları ve diğer masraflar borçlar ve son kısımda ise mirasın varisler arasındaki dağılımını gösteren dört bölümden oluşmaktadır. İlk olarak vefat eden kişinin kimliği ve ikamet ettiği yer (şehir, kasaba, köy, mahalle), varsa mesleği, ölüm nedeni ve tarihi, mirastan pay alacak kişiler (şayet bunlardan vefat eden varsa vefat edene varis olan kişiler) ve kayıt tarihi yer alırdı. Metnin altında vefat eden kişiden geriye kalan mallar ve bunların fiyatları, miras taksiminden kaynaklanan harçlar (resm-i kismet, katibiye, ihzariye vs) ve mirastan pay sahibi olanlar eş, kız çocuk, erkek çocuk, anne, baba, kardeş ya da diğer akrabalar akrabalık dereceleriyle birlikte kaydedilmiştir. İslâm hukukuna göre kız ve erkek çocuklar, kız ve erkek kardeşler ya da üvey kız⁴² ve üvey erkek kardeşler⁴³ mirastan farklı oranlarda pay aldıkları için bu hususlar açıkça kaydedilmiştir. Anne karnındaki çocuğun payı ayrıca yazılmış⁴⁴ ve metin kısmında bu husus belirtilmiştir. Ölen kişiden alacaklı olanlar ve alacak miktarları⁴⁵, vakıflara borcu olanların borçları⁴⁶, varsa eşlerine mehir borcu⁴⁷ ayrıca yazılmıştır.

Müslim ya da gayrimüslim kişilerin muhalefât kayıtları şekil olarak benzer özelliklere sahiptir. Ancak içerik olarak farklı hususiyetler söz konusudur. Vefat etmiş manasında Müslüman şahıslar için “vefat eden” “vefat eden”, gayrimüslim şahıslar için “halik olan”⁴⁸ ifadesi kullanılmıştır.

³⁷ NBKM, Oriental Department, S 12, s.22, 23, 24, 60, 61.

³⁸ NBKM, Oriental Department, S 12, s.24.

³⁹ NBKM, Oriental Department, S 12, s.65.

⁴⁰ NBKM, Oriental Department, S 12, s.64

⁴¹ NBKM, Oriental Department, S 12, s.63; 67, 92, 94, 113.

⁴² NBKM, Oriental Department, S 12, s.9, 41, 61, 100, 117, 131.

⁴³ NBKM, Oriental Department, S 12, s.41, 55, 68, 111, 112.

⁴⁴ NBKM, Oriental Department, S 12, s.4, 15, 16, 35, 78, 79, 89, 98, 124.

⁴⁵ NBKM, Oriental Department, S 12, s.21,23, 26, 30. Defterde benzer çok sayıda kayıt yer almaktadır.

⁴⁶ NBKM, Oriental Department, S 12, s.130.

⁴⁷ NBKM, Oriental Department, S 12, s.13, 15, 21, 22, 23, 24, 25, 26. Buna benzer defterde çok sayıda kayıt yer almaktadır.

⁴⁸ Sözlükte “hâlik” ifadesi, helâk olan, miskinlik içinde ölen şeklinde açıklanmıştır. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 21. Baskı, Ankara 2004, s.318.

Eş Sayısı, Statü ve Servet

İncelenen defterde miras taksimi yapılan kişi sayısı 282'dir. Sofya şehrinde ikamet eden; Müslüman erkeklere ait kayıt sayısı 120'dir. Müslüman kadınlara ait kayıt sayısı ise 99'dur. Sofya kazası köylerinden 7 Müslüman erkek ve 1 Müslüman kadının tereke taksimi incelenen defterde yer almaktadır.

Gayrimüslimler de miras taksimini İslâm hukuk kurallarına göre yaptırmak üzere kadı mahkemesine başvuruyordu. Osmanlı Devleti'nde gayrimüslimler kendi aralarındaki nikâh akdi, nafaka, veraset ve vasiyetle ilgili işleri millet teşkilatlarınca yürütüyorlardı.⁴⁹ Zimmilerin kendi aralarındaki miras meseleleri mensup oldukları dinin kurallarına göre halledilir ve problemleri cemaatlerinin din adamları tarafından çözümlenirdi. Ancak zaman zaman zimmilerin konunun çözümü için devletten yardım istedikleri veya şer'îye mahkemelerine başvurdukları oluyordu.⁵⁰ Zimmilerin mirasla ilgili ihtilafları şer'î mahkemeye götürme yetkileri vardı.⁵¹ İnalçık, gayrimüslimlerin evlilik, boşanma, miras gibi konularda daha güvenilir bulduklarından ve kilise vergisinden kurtulmak için kadı mahkemesini tercih ettiklerini ifade etmiştir.⁵² Zimmilerin miras hususunda kadı mahkemesini tercih etmeleri İslâm miras hukukunun kendileri için daha avantajlı (özellikle kadınlar için) olmasından kaynaklanmaktadır. Zimmilerin kadı mahkemesine başvuruları yaygınlaştığından dolayı patrikler XVIII. yüzyılda kilise hukukunda değişiklik yaparak İslâm hukukuyla uyum sağlamaya çalışmışlardır.⁵³ Zimmi bir şahıs varis bırakmadan ölürse, varis çıkma ihtimaline karşı kadı tarafından kontrol altında tutulan tereke zimminin dini kurumuna teslim edilirdi.⁵⁴

İncelenen defterde şehirde sakin 13 gayrimüslim erkek, 8 gayrimüslim kadın ve köyde sakin olan 10 gayrimüslim erkeğin miras taksimi kadı huzurunda varislere paylaştırılmıştır. Sofya'da ticaret maksadıyla bulunan gayrimüslim şahıslardan bir kısmının mirasları kassam tarafından taksim edilmiş ve bunlarla ilgili hususlar ayrıca deftere kaydedilmiştir. 1 Zilhicce 1086 tarihli kayıta Diyar-ı Acemli (İran) olup Sofya şehrinde ticaret yapmak üzere bulunan ve Çukacılar

⁴⁹ Bilal Eryılmaz, *Osmanlı Millet Sistemi*, Ağaç Yay., İstanbul 1992, s.34.

⁵⁰ Gül Akyılmaz, "Osmanlı Devletinde Gayrimüslimlerin Hukuki Statüsü", *Ermeni Araştırmaları Birinci Türkiye Kongresi Bildirileri*, II, Ankara 2003, s.176.

⁵¹ Gülnihal Bozkurt, *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)*, TTK Yay., Ankara 1989, s.15.

⁵² Halil İnalçık, "The Status of the Greek Orthodox Patriarch Under the Ottomans", *Turcica*, XXI, 1991, s.427.

⁵³ Kemal Çiçek, "Cemaat Mahkemesinden Kadı Mahkemesine Zimmilerin Yargı Tercihini", *Pax Ottomana Studies in Memoriam Prof. Dr. Nejat Göyünç*, Edit. Kemal Çiçek, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2001, s.43-45.

⁵⁴ Bozkurt, *Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu*, s.16.

Hanı'nda sakin olan Ermeni bir şahıs, hasta olduğu için mallarının taksim edilmesini talep etmiştir. Muhallefâtı kayıt altına alınarak oğluna verilmiştir.⁵⁵ Semiz Ali Paşa Hanı'nda vefat eden İranlı Ermeni'nin 1832 kuruluş serveti beytümâl görevlisine teslim edilmiştir.⁵⁶ Bahsedilen kategoriler dışında Sofya sakinlerinden olmayıp Sofya'da ticaret maksadıyla bulunan tacirler⁵⁷, Hac vazifesini tamamlayıp Sofya'dan geçerken burada vefat eden⁵⁸ ve askerî sınıfa mensup yeniçeri⁵⁹ unvanlı kişilerin miras kayıtları da yer almaktadır. Bunlardan mirasçıları bilinenlerin servetleri mirasçıları arasında paylaştırılmışken, mirasçısı olmayan ya da bilinmeyenlerin servetleri beytümâl görevlisine teslim edilmiştir.⁶⁰

Osmanlı Devleti'nde tereke defterleri üzerine yapılan araştırmalara göre çok eşlilik oranı %5-12 arasında tespit edilmiştir.⁶¹ 1578-1581 yılları arasında Osmanlı topraklarında bulunan Alman din adamı Salomon Schweigger Türklerin aile yapısı hakkında şu bilgileri kaydetmiştir:

“Birkaç kadınla birden evli olmanın aile yaşamına getirdiği düzensizliğin ve buzursuzluğun bilincine vararak, bir tek kadınla evliliği sürdürmenin çok daha kolay ve rahat olduğunda karar kılmışlar... Çok kadınlı evliliklere sık rastlanmıyor.”⁶²

Alman seyyahın dert ve masraftan kast ettiği şey eşler arasında adaletin sağlanamayacağı ve nafaka meselesi olmalıdır. Hıristiyanlar arasında birden fazla kadınla aynı anda evlenme XII. yüzyılda kilisenin aldığı kararla yasaklanmıştır.⁶³

Tereke defterleri üzerine yapılan kapsamlı çalışmalarda elde edilen sonuçlar Osmanlı toplumunda çok eşliliğin yaygın olmadığını göstermektedir. Birkaç şehir ve uzun bir zaman dilimini kapsayan bir araştırmada polijini oranı

⁵⁵ NBKM, Oriental Department, S 12, s.99.

⁵⁶ NBKM, Oriental Department, S 12, s.91.

⁵⁷ NBKM, Oriental Department, S 12, s.144.

⁵⁸ NBKM, Oriental Department, S 12, s.67.

⁵⁹ NBKM, Oriental Department, S 12, s.4, 42, 43, 50, 64.

⁶⁰ NBKM, Oriental Department, S 12, s.69, 109.

⁶¹ Ömer Demirel-Adnan Gürbüz-Muhittin Tuş, “Osmanlılarda Ailenin Demografik Yapısı”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, I, Ankara 1992, s. 102, Ahmet Tabakoğlu, “Osmanlı Toplumunda Aile”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, I, Ankara 1992, s.93.

⁶² Salomon Schweigger, *Sultanlar Kentine Yolculuk 1578-1581*, Çeviren: S. Türkiş Noyan, İstanbul 2004, s.210.

⁶³ Tabakoğlu, “Osmanlı Toplumunda Aile”, s.93.

%10'dur.⁶⁴ 1489-1640 yılları arasında Bursa şehrinde 1092 evli erkekten 49 erkeğin 2 (%4,4), 2 erkeğin de 3 (%0,1) karısının olduğu sonucuna ulaşılmıştır.⁶⁵ Bursa üzerine yapılan diğer araştırmalarda 1600-1700 yıllarında arasında çok eşlilik oranı %1⁶⁶, 1670-1698 yılları arasında %8,2⁶⁷, 1839-1876 yılları arasında %2,2⁶⁸ olarak belirtilmiştir. Ömer Lütfi Barkan'ın, XVI-XVII yüzyıllarda Edirne şehrini esas alan araştırmasında bu oran %7,3'tür.⁶⁹ Diğer araştırmalarda polijini oranı; 1700-1730 yıllarında Ankara şehrinde %12⁷⁰, Konya'da 1700-1750 yılları arasında %12,4⁷¹, 1750-1850 yılları arasında %7,5⁷², XIX. yüzyılda Şam şehrinde %10⁷³, 1875-1892 yılları arasında Kırşehir'de %12,2, Kırşehir'in şehir merkezinde %9,8 olarak tespit edilmiştir.⁷⁴ Kayseri'de 1700-1730 yıllarını esas alan çalışmada bu oran %8,6'dır.⁷⁵ Bu araştırmalarda elde edilen rakamlar Osmanlı Devleti'nde çok eşliliğin yaygın olmadığını göstermektedir.

İncelenen 12 numaralı defterde Sofya şehrinde sakin olup vefat eden 120 Müslüman erkeğin tereke kaydı yer almaktadır. 12 şahıs evli ve çocuk sahibi olmayan kişilerdir ve bunlardan 9'unun mirası beytülmal görevlilerine teslim edilmiştir. Mustafa Ağa bin Yakub Çavuş'un mirası; kız kardeş ve kardeşlerinin çocukları ve bir akrabası, Ahmed bin Mehmed isimli şahıs çocuk yaşta vefat ettiği için mirası; annesi, erkek ve kız kardeşleri (babaları aynı) arasında

⁶⁴ Bu araştırmada, XVI-XIX yüzyıllar arasında Ankara, Kayseri, Konya, Sivas, Ayntab, Diyarbakır, Edirne, Manisa, Trabzon şehirlerinin, ihtimali sondaj metodu ile seçilen tereke kayıtları incelenmiştir. Demirel vd. "Osmanlılarda Ailenin Demografik Yapısı", s.102.

⁶⁵ Özdeğer, *Bursa Şehri Tereke Defterleri*, s.45.

⁶⁶ Haim Gerber, Bursa şehri için çok eşliliğin teoride kaldığını vurgulamış, 2000 kişiden sadece 20'sinin birden fazla kadınla evli olduğunu tespit etmiştir. Haim Gerber, "Social and Economic Position of Women in an Ottoman City Bursa, 1600-1700", *International Journal of Middle East Studies*, XII/3, 1980, s.232.

⁶⁷ Ömer Düzbakar, "Osmanlı Toplumunda Çok Eşlilik:1670-1698 Yılları Arasında Bursa Örneği", *OTAM*, XXIII, Bahar 2008, Ankara 2010, s.97.

⁶⁸ Abdurrahman Kurt, *Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi (1839-1876)*, Bursa 1998, s. 87.

⁶⁹ Barkan, "Edirne Askerî Kassamına Ait Tereke Defterleri", s.13.

⁷⁰ Ömer Demirel, "1700-1730 Tarihlerinde Ankara'da Ailenin Niceliksel Yapısı", *Belleten*, LIV/211, Ankara 1990, s.950.

⁷¹ Hayri Erten, *Konya Şer'îye Sicilleri Işığında Ailenin Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapısı (XVIII. Yüzyılın İlk Yarısı)*, Ankara 2001, s.59.

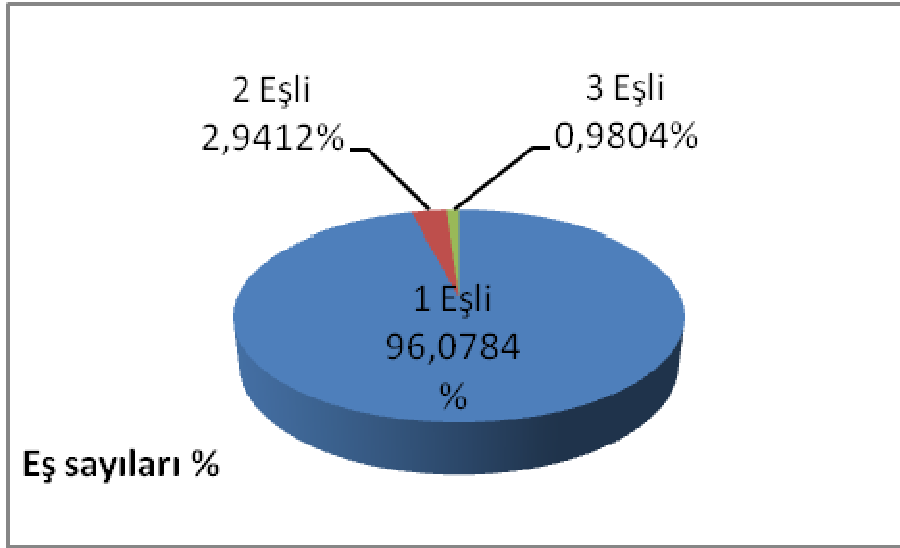
⁷² Muhittin Tuş, *Sosyal ve Kültürel Açından Konya*, Konya 2007, s.147.

⁷³ Said Öztürk, "Osmanlı'da Çok Evlilik", *Türkler*, (edit. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), X, Ankara 2002, s.380.

⁷⁴ Nurhan Mıstanoglu, "Kırşehir'de XIX. Yüzyılın Sonlarında Sosyo-Kültürel Bakımdan Ailenin Genel Özellikleri (1875-1900)", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21 / 2009, s.354.

⁷⁵ Muhittin Tuş, "Kayseri Tereke Defterleri Üzerine Bir Araştırma", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4/1999, s.163.

paylaştırılmıştır. Şehir sakinlerinden Sofya Valisi'nin adamlarından Ali Ağa'nın mirası ise Kenan Ağa'ya teslim edilmiştir. Vefat ettiğinde geride 1 ya da daha fazla çocuk bırakan 6 kişinin miras taksiminde eşlerine yer verilmemiş olmasından hareketle bunlar dul olarak kabul edilmiştir. Geriye kalan 102 kişinin miras taksimi incelendiğinde vefat ettiklerinde evli oldukları geriye bir ya da birden fazla eş bıraktıkları anlaşılmaktadır.

Grafikteki bilgilere göre 102 Müslüman erkekten 98'i tek eşli, 3'ü 2 eşli, 1'i 3 eşli idi. Bu veriler dikkate alındığında Sofya şehrinde Müslüman erkekler açısından polijini oranı %3,9215 dolayındadır. Bu durum Sofya şehrinde bahsedilen tarihlerde çok eşliliğin oldukça düşük bir oranda olduğunu göstermektedir. Osmanlı şehirleriyle ilgili yapılan araştırmalarda buna yakın sonuçlar elde edilmiştir. Bursa'da çok eşlilik 1489-1640'ta (%4,6)⁷⁶ 1600-1700 yılları arasında %1⁷⁷, 1839-1876'da %2,2⁷⁸ olarak tespit edilmiştir. Barkan'ın XVI-XVII yüzyıllarda Edirne şehrini esas alan araştırmasında bu oran %7,3'tür.⁷⁹ XVI. yüzyılda Ayntab şehrinde çok eşlilik oranı %11,6 olarak tespit edilmiştir.⁸⁰

Eş sahibi Müslüman erkeklerin servet ortalaması 50119 akçedir. Çok eşli erkeklerin gelir ortalaması 102.140 akçedir. Tek eşli erkeklerin ortalama geliri ise

⁷⁶ Özdeğer, *Bursa Şehri Tereke Defterleri*, s.45.

⁷⁷ Gerber, "Social and Economic Position of Women", s.232.

⁷⁸ Kurt, *Osmanlı Ailesi*, s.87.

⁷⁹ Barkan, "Edirne Askerî Kassamına Ait Tereke Defterleri", s.13.

⁸⁰ İbrahim Etem Çakır, "16. Yüzyılda Ayntab Şehrinde Ailenin Demografik Yapısı (1539-1576)", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9/1, 2010, s.8.

47996 akçedir. Bu durum çok eşlilik ile servet arasında bir ilişkiyi yansıtmakta ve çok eşliliğin zenginler arasında daha fazla görüldüğüne işaret etmektedir. Çok eşli 4 erkekten 2'si statü sahibi kişidir. Bunlardan birisi hacı diğeri de beşe unvanlıdır. Gayrimüslimlerde çok eşlilik söz konusu değildir. İncelenen dönemde Sofya'nın köylerinde sakin olup vefat edenler arasında çok eşliliğe rastlanılmamıştır ve bunların gelir seviyeleri düşüktür.

Tablo 1: Şehirde Müslüman Erkeklerin Eş Sayısı/Gelir Miktarı

	Eş sayısı	Tereke Sayısı	Gelir miktarı/Akçe																
			0-999	1000-2999	3000-4999	5000-6999	7000-8999	9000-9999	10000-19999	20000-29999	30000-39999	40000-49999	50000-59999	60000-69999	100.000-199.999	200.000-299.999	300.000-399.999	500.000-699.999	1.000.000+
1 eşli	98	96,0784%	6	13	9	12	7	4	14	8	6	1	1	4	7	3	1	1	1
2 eşli	3	2,9412%							1							1			
3 eşli	1	0,9804%																	
Toplam	102																		

Müslüman erkeklere ait gelir miktarı ve eş sayıları tablosuna göre bu erkeklerden 51'sinin (%50) gelir miktarı 10.000 akçeden azdır. Çok eşli erkeklerden en az gelire sahip Zekeriya bin İbrahim'in serveti 10814 akçedir.⁸¹ 2 eşli Hacı Mehmed 51751 akçe⁸², Hüseyin Beşe bin Kurd 291023 akçe⁸³, 3 eş sahibi Bayram ise 54975 akçe⁸⁴ servet bırakmıştır. Bu rakamlar çok eşliliğin zenginler arasında daha fazla görülebileceğine işaret etmektedir. Ancak servet ile çok eşlilik arasında kesin bir ilişkiden söz edebilmek için başka kaynaklara ihtiyaç duyulduğu ortadadır.

İncelenen kayıtlarda ölen kişilerden miras kalan evlerinin bilirkişi tarafından tespit edilmiş fiyatları, servet miktarlarının değerinin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayabilir. Buna göre Sofya şehrinde tespit edilen 81 evin kıymetleri 210 akçe ile 40000 akçe arasında değişmektedir. Ortalama değer ise 8344 akçedir. Evlerin 42'sinin değeri 5000 akçenin altındadır. 5000-9999 akçe arasında 18, 10000-19999 akçe arasında 11, 20000-40000 akçe değere sahip 10 ev bulunmaktadır. 40000 akçe değerindeki evler Kara Şahin, Şecai Fakih, Tahıl Pazarı ve Muhtesibzade mahallelerinde, 1000 akçe ve bundan az değere sahip evler ise Mercani, Hacı Bayram, Boyraz Ali, Alişer, Mansur Hâce mahallelerinde

⁸¹ NBKM, Oriental Department, S 12, s.108.

⁸² NBKM, Oriental Department, S 12, s.40.

⁸³ NBKM, Oriental Department, S 12, s.31.

⁸⁴ NBKM, Oriental Department, S 12, s.75.

yer almaktadır. N. Todorov Sofya şehrinde XVII. yüzyılda satışı yapılan 170 evden 112'sinin değerinin 5000 akçenin altında, sadece 1 evin 30000 akçe üzerinde değerinin olduğunu tespit etmiştir.⁸⁵

Müslüman erkeklere ait statü sahibi toplam tereke sayısı 40'dır. Bunlardan 10'u hacı, 4'ü beşe-yeniçeri diğerleri ise esnaf, ağa, efendi vs. unvanlara sahiptir. Unvan sahiplerinden birisi 2, diğeri 3 eş sahibidir. Dolayısıyla Müslüman erkekler arasında çok eşli dört erkekten ikisi hem unvan sahibi hem de çok eşlidir. Statü ve unvan sahibi erkeklerin ortalama servet miktarı 92983 akçedir ve şehirde eş sahibi Müslüman erkeklerin gelir ortalamasının (50119 akçe) iki katına yakın bir servete sahip oldukları anlaşılmaktadır.

Sofya şehrinde ikamet eden 99 Müslüman kadının ortalama servet miktarı 21413 akçedir. Kadınlardan 58'inin mirasçıları arasında kocaları ve 45 çocuk (21 erkek 24 kız) bulunmakta, 13 kadın geride çocuk bırakmışken mirasçıları arasında eşleri (eşlerinden boşanmış ya da eşleri vefat etmiş olmalıdır) yer almamıştır. Kara Danişmend Mahallesi'nden Hadice binti Süleyman'ın⁸⁶ toplam 403995 akçe serveti vardı. Başçeşme Mahallesi'nden Ayşe binti Abdullah⁸⁷ ise 201 akçe geride bırakmıştır. Baba adının Abdullah olması, Ayşe'nin cariyeye iken azat edildiğini ya da gayrimüslime iken ihtida ettiğini hatıra getirmektedir. Baba adı Abdullah olan 40 Müslüman kadından 35'nin gelir miktarı 10.000 akçeden daha azdır. Serveti 5000 akçenin altındaki 45 kadından 27'sinin baba adı Abdullah'tır. Kadınlar arasında 4'ü cariyeye iken azat edilmiş Lalezar, Ayşe, Konca ve Gülfiraz isimli kişiler ve Kara Danişmend Mahallesi'nde sakin bir cariyeye bulunmaktadır. Bu beş kadının servetleri 582 akçe ile 14112 akçe arasındadır ve ortalama servet miktarı 8237 akçedir. Sofya kazasının köylerinden Müslüman kadınlardan sadece Yaylak-ı Kebir nahiyesi Seferli köyünden Fatma binti Hasan'ın tereke taksimi yapılmıştır. Evli olan Fatma'nın çocuğu bulunmamakta ve 3435 akçe servete sahiptir.

İncelenen kayıtlara göre çok eşlilik oranı düşük olmasına karşılık birden fazla kadınla evlenmeye yol açan durumlar nedir? Eldeki verilere göre bu soruya kesin cevap verebilmek oldukça zordur. Çok eşliliğin, çocuk sahibi olma arzusunun kaynaklandığı düşünülebilir. İncelenen dönemde çok eşli erkeklerin tamamı çocuk sahibidir. Karı koca arasında kısırlığın kadından kaynaklandığı anlayışı modern öncesi toplumlarda oldukça yaygındır.⁸⁸ İlk eşinden çocuğu olmayan erkekler ikinci bir eş olarak çocuk sahibi olmayı arzulamış olabilir. Erkek çocuk sahibi olmak çok eşliliğin bir nedeni olarak ileri sürülebilir. Çok

⁸⁵ Todorov, *Balkan City*, s.160.

⁸⁶ NBKM, Oriental Department, S 12, s.146.

⁸⁷ NBKM, Oriental Department, S 12, s.3.

⁸⁸ Meral Kılıç, Serap Ejder Apay, Nezihe Kızılkaya Beji, "İnfertilite ve Kültür", *İ.Ü.F.N. Hem. Dergisi*, 2011, 19/2, s.109-115.

eşli erkeklerin kız çocuğu sayısının erkek çocuk sayısından fazla olması bu görüşü destekleyen bir durumdur. Miras kayıtlarında çocukların anneleri hakkında bilgi olmaması bahsedilen hususun izahını güçleştirmektedir. Bu sebeple ileri sürülen görüşler tahmini bir durumu yansıtmaktadır. Çok eşli dört erkekten üçünün eşleri arasında baba adı Abdullah olan kadınlar bulunmaktadır. Baba adının Abdullah olması kesin olmamakla birlikte ihtida ya da cariyeliği akla getirmektedir. Efendisi tarafından cariye iken azat edilen kadın nikâhlanarak eski efendinin zevcesi durumuna gelmiş olabilirdi. Ya da efendisinden bir çocuk dünyaya getiren cariye bu kişinin ikinci eşi olmuş olmalıdır.

Çocuk Sayısı Statü ve Servet

Osmanlı Devleti'nde ailenin demografik yapısını konu alan bir çalışmada ortalama çocuk sayısı %2,31 şeklinde tespit edilmiştir.⁸⁹ Ortalama çocuk sayısı; 1489-1640 yılları arasında Bursa⁹⁰ şehrinde 1,85, Ayntâb şehrinde XVI. yüzyılda⁹¹ 2,8, XVIII. yüzyılın ilk yarısında⁹² 2,93, XVIII. yüzyılın ilk yarısında Konya'da⁹³ 2,87, 1700-1730 yılları arasında Ankara'da⁹⁴ 2,4 olarak tespit edilmiştir. Tokat'ta 1771-1810 yılları arasında aile üzerine yapılan bir araştırmada⁹⁵ Tokat şehrinde oturan Müslüman ailelerin çoğunlukla 1-2 çocuk sahibi oldukları sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 2: Şehirde Müslüman Erkeklerin Eş ve Çocuk Sayılarına Göre Dağılımı

Eş Sayısı	Tereke Sayısı	Çocuksuz	Erkek Çocuk			Kız Çocuk				Toplam Erkek Çocuk	Toplam Kız Çocuk	Toplam Çocuk Sayısı
			1	2	3	1	2	3	4			
1	28	28										0
1	17		17							17		17
1	6			6						12		12
1	1				1					3		3
1	12					12					12	12
1	7						7				14	14
1	2							2			6	6
1	14		14			14				14	14	28
1	2		2				2				4	6
1	2		2					2		2	6	8
1	1		1						1	1	4	5

⁸⁹ Demirel vd. "Osmanlılarda Ailenin Demografik Yapısı", s.118.

⁹⁰ Özdeğer, *Bursa Şehri Tereke Defterleri*, s.55.

⁹¹ Çakır, "Ayntab Şehrinde Ailenin Demografik Yapısı", s.10.

⁹² Hüseyin Çınar, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Ayntab Şehrinin Sosyal ve Ekonomik Durumu*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2000, s. 164.

⁹³ Erten, *Konya Şer'iye Sicilleri Işığında Aile*, s.94.

⁹⁴ Demirel, "Ankara'da Ailenin Niceliksel Yapısı", s.952.

⁹⁵ Rifat Özdemir, "Tokat'ta Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı (1771-1810)", *Belleten*, LIV/211, Ankara 1990, s.1028.

1	1			1		1		2	2	4
1	3			3	3			6	3	9
1	2			2	2			6	2	8
2	1		1		1			1	1	2
2	1		1			1		1	2	3
2	1				1				1	1
3	1			1		1		2	2	4
Toplam	102	28						69	73	142
Ortalama								0,6765	0,7157	1,3922

Şehirde yaşayan Müslüman erkeklerin ortalama çocuk sayıları Tablo 2'de yer almaktadır. Bu kişilerin tereke kayıtlarında erkek ve kız çocuğu ve hatta anne karnında bulunan doğmamış çocukların bilgisi yer verilmiştir. Doğmamış çocuklar bu hesaplamalara dâhil edilmemiştir. Tablodan da anlaşılacağı üzere 102 kişinin 69 erkek ve 73 kız olmak üzere toplam 142 çocuğu bulunmaktaydı. Ortalama çocuk sayısı 1,3922'dir. 102 erkekten 28'inin (%27,4) çocuğu bulunmamaktadır ve bunlar tek eşlidir. Tek eşli 98 kişinin 65 erkek ve 67 kız olmak üzere toplam 132 çocuğu vardı ve ortalama çocuk sayısı ise 1,3496'dur. Çok eşli 4 erkeğin tamamı çocuk sahibi idi. Bu kişilerin 4 erkek ve 6 kız olmak üzere 10 çocukları vardı. 4 erkeğin ortalama çocuk sayısı 2,5 şeklindedir. Ancak 4 erkeğin toplamda 9 eşi vardı. Eş sayısına göre çocuk sayısı ortalaması hesaplandığında tek eşli erkeklerin çocuk sayısı ortalamasından düşük olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır.

102 erkekten, 28 kişinin çocuğu bulunmamaktadır. Tek eşlilerde sadece 1 erkek çocuk sahibi sayısı 17, sadece 1 kız çocuk sahibi sayısı ise 12'dir. Dolayısıyla 29 kişi sadece 1 çocuğa sahipti. En fazla çocuğa sahip ailenin 1 erkek ve 4 kız çocuğu vardı. Bu durumu erkek çocuk sahibi olma arayışının bir sonucu şeklinde değerlendirmek mümkündür. Çok eşli erkeklerde en fazla 4 çocuk sahibi (2 erkek 2 kız) 1 kişi bulunmaktadır.

Sosyal statü sahibi Müslüman erkeklerin çocuk sayılarıyla ilgili Tablo 3'te detaylı bilgiler bulunmaktadır. Buna göre toplam 40 statü ve unvan sahibi erkekten 11'nin hiç çocuğu yoktu. 29 kişi ise 29 erkek 33 kız olmak üzere toplam 62 çocuğa sahipti. Ortalama çocuk sayısı 1,55'tir. Statü sahibi erkeklerin gelir ortalaması 92983 akçedir. Şehirde sakin olan Müslüman erkeklerin gelir ortalaması 50119 akçedir. Statü sahibi olanların gelir miktarı toplumun diğer kesimlerine yüksek olduğu gibi ortalama çocuk sayıları da aynı şekilde yüksektir. Toplumsal statü sahibi olmakla daha fazla çocuğa sahip olmak arasında bir ilişki söz edilebilir.

Gelir seviyesinin yükselmesi ile çocuk sayısının artması arasında da bir ilişki söz etmek mümkündür. Ortalama gelir seviyesinin (50119) altındaki toplam 81 kişinin çocuk sayısı ortalaması 1,22 iken gelir seviyesi bahsedilen rakamdan yüksek olan 21 kişinin ortalama çocuk sayısı 2,04'tür. Bu sonuçlar

toplumsal statü ve servet ile ailedeki çocuk sayısının artışı arasında bir ilişkinin olduğunu göstermektedir. Statü sahibi olmakla servet artışı arasında bir ilişki söz edilmiştir. Statü sahibi ve ortalama gelir seviyesinin altında servete sahip 24 erkeğin ortalama çocuk sayısı 1,2 iken geliri yüksek olanlarda (16 kişi) bu rakam 2,06 şeklindedir. Sonuç olarak toplumsal statü sahibi ve gelir seviyesi yüksek olan ailelerin çocuk sayısı daha fazladır.

Tablo 3: Sofya Şehrinde Statü-Unvan Sahibi Müslüman Erkeklerin Eş, Çocuk Sayısı ve Servete Göre Dağılımı

Statü	Eş Sayısı	Erkek	Kız	Gelir	Statü	Eş Sayısı	Erkek	Kız	Gelir
Abacı Usta	1		2	28404	Esnaf	1			40661
Abacı	1		1	6551	Hacı	1	1	1	598
Ağa	1			273382	Hacı	1	1		10335
Ağa	1	1	2	346066	Hacı	1	1		10619
Berber, Hacı	1	1	1	220529	Hacı	1		1	12630
Beşe	1	1		1583	Hacı	1		1	22476
Beşe	1			6009	Hacı	1			34134
Beşe	1			122565	Hacı	3	2	2	51751
Beşe	2	1	2	291023	Hacı	1	2		133267
Bey	1	1	3	3420	Hacı	1	1	1	141532
Bey	1	1		24130	Hacı	1			248187
Boyacı	1		1	2779	Hallac	1			6910
Boyacı	1			141240	Kahveci, Hacı	1	2		8198
Boyacı Usta	1	2		67822	Müezzin	1	1		8474
Bozacı	1			9290	Sabuncu, Hacı	1			34730
Çelebi	1	1		64925	Sarraç	1	2	1	58216
Çukacı	1		1	27841	Seyyid	1		3	6330
Dellak	1	3	1	3886	Şeyh	1			12758
Efendi	1		2	7886	Usta	1	3	1	109168
Efendi	1	1	4	103817	Zaim, Ağa	1		2	1015202
Toplam					40	43	29	33	3719324
Ortalama						1,075	0,725	0,825	92983

İncelenen dönemde şehirde ikamet eden gayrimüslimlerin eş ve çocuk sayıları hakkında sonuçlar elde edilmiştir. Mahkemede tereke taksimi yapılan gayrimüslim erkek sayısı aynı dönemde Müslüman erkeklere göre oldukça azdır. Şehir sakinlerinden toplam 13 gayrimüslim erkekten 10'u tek eşlidir. 3 kişi ise eş ve çocuk sahibi değildir ve servetleri beytülmal görevlisine emanet bırakılmıştır. Eş sahibi gayrimüslim şahısların 8 erkek ve 7 kız olmak üzere toplam 15 çocuğu bulunmaktadır. Ortalama çocuk sayısı 1,5'dir. Aynı dönemde Sofya'nın köylerinde yaşayan gayrimüslim erkeklerin ortalama çocuk sayısı 3, Müslüman erkeklerde ise 1,5 olarak tespit edilmiştir.

Sonuç

Tereke defterleri Osmanlı toplumunda ailenin demografik yapısı hakkında detaylı veriler sunmaktadır. 1671-1678 tarihlerinde Sofya kazasını esas alan bu çalışmada ailede polijini ve çocuk sayısı, servet ve statü konuları incelenmiştir. Tereke kayıtlarının önemli bir kısmı Sofya şehrinde sakin olan Müslüman erkek ve kadınlara aittir. Bu çalışmada daha çok Müslüman erkeklere ait veriler değerlendirilmiştir. Şehirli kadınlar, gayrimüslimler ve kırsal kesimde yaşayanlarla ilgili veriler de incelenmiştir.

1671-1678 tarihlerinde Sofya şehrinde Müslüman erkekler açısından polijini oranı %3,9215 dolayındadır. Çok eşlilik oranı diğer Osmanlı şehirleriyle mukayese edildiğinde Sofya'da (bazı istisnalar dışında) düşük olduğu anlaşılmaktadır. Çok eşli erkeklerin servet ortalaması tek eşli erkeklerin servet miktarı ortalamasının iki katından fazladır. Gayrimüslimlerde çok eşlilik söz konusu değildir. Sofya'nın köylerinde sakin olup vefat eden Müslümanlar arasında çok eşliliğe rastlanılmamıştır ve gelir seviyeleri ise düşüktür. Bu sonuçlar, çok eşlilik ile servet ve statü ya da unvan sahibi olmak arasında bir ilişkiyi yansıtmakta çok eşliliğin zengin, statü ve unvan sahibi kişiler arasında daha fazla görüldüğüne işaret etmektedir. Ancak tereke defterlerine yansıyan verilerin bazı sınırlılıklarla beraber değerlendirilmesi gerektiği de göz önünde bulundurulmalıdır. Çok eşliliğin nedenleri arasında çocuk sahibi olma isteği ileri sürülebilir. Diğer taraftan çok eşli dört erkekten üçünün eşleri arasında baba adı Abdullah olan kadınlar yer almaktadır. Bu kişilerin cariye iken azat edilmiş ya da Müslümanlığa ihtida etmiş kişiler oldukları düşünülebilir.

Sofya şehrinde sakin olan Müslüman erkeklerin ortalama çocuk sayısı 1,3922'dir. Tek eşlilerde ortalama çocuk sayısı 1,3496, çok eşlilerde ise 2,5 olarak tespit edilmiştir. Sosyal statü sahibi erkeklerin ortalama çocuk sayısı 1,55'tir. Gelir seviyesinin yükselmesi ile çocuk sayısı artmaktadır. Toplumsal statü sahibi ve gelir seviyesi yüksek olan ailelerin ortalama çocuk sayısı (2,06) daha fazladır. Gayrimüslim şahısların ortalama çocuk sayısı 1,5'dir. Bu sonuçlara göre servet miktarı arttıkça çocuk sayısı da artmaktadır. Statü sahibi olanların çocuk sayısı toplumun diğer kesimlerine göre daha fazladır.

Tereke defterleri ailenin demografik yapısı hakkında veri sağlamaktadır. Osmanlılar döneminde; Anadolu'daki şehirlerle ilgili çok sayıda araştırma olmasına karşılık, Bulgaristan şehirleriyle ilgili bahsedilen konuda yeni araştırmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Kaynakların elverdiği ölçüde birden fazla şehri esas alan karşılaştırmalı bir çalışma yapılması hususu önem arz etmektedir.

Kaynakça

- St. Cyril and Methodius National Library of Sofia (NBKM), Oriental Department, Sofya Şer'iyeye Sicili, S. 12.
- AKYILMAZ, Gül, "Osmanlı Devletinde Gayrimüslimlerin Hukuki Statüsü", *Ermeni Araştırmaları Birinci Türkiye Kongresi Bildirileri*, II, Ankara 2003, s.171-187.
- AYDIN, M. Âkif, "İslâm Hukukunda Nikâh Akitleri", *Osmanlı Araştırmaları*, III, İstanbul 1982, s.1-12.
- AYDIN, M.Akif, *İslâm-Osmanlı Aile Hukuku*, İstanbul 1985.
- AYDIN, M. Akif, "Aile", *DİA*, c. II, İstanbul 1989, s.196-200.
- BARAKAN, Ömer Lütfi, "Edirne Askerî Kassamına Ait Tereke Defterleri (1545-1659)", *Belgeler*, III, 1966, s.1-479.
- BOZKURT, Gülnihal, *Alman- İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin İşği Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839- 1914)*, TTK Yay., Ankara 1989.
- CANBAKAL, Hülya, "Barkan'dan Günümüze Tereke Çalışmaları", *Ömer Lütfi Barkan: Türk Tarihçiliğine Katkıları ve Etkileri Sempozyumu*, İstanbul 2011.
- CİN, Halil, *İslâm ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*, Ankara 1974.
- CRAMPTON, R.J., *Bulgaristan Tarihi*, Çev. Nuray Ekici, Jeo Politika Yay., İstanbul 2007.
- ÇAKIR, İbrahim Etem, "16. Yüzyılda Ayntab Şehrinde Ailenin Demografik Yapısı (1539-1576)", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9/1, 2010, s.1-17.
- ÇINAR, Hüseyin *18. Yüzyılın İlk Yarısında Ayntab Şehrinin Sosyal ve Ekonomik Durumu*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2000.
- ÇİÇEK, Kemal "Cemaat Mahkemesinden Kadı Mahkemesine Zimmilerin Yargı Tercihî", *Pax Ottomana Studies in Memoriam Prof. Dr. Nejat Göyünç*, Edit. Kemal Çiçek, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2001, s.31-49.
- DEMİREL, Ömer, "1700-1730 Tarihlerinde Ankara'da Ailenin Niceliksel Yapısı", *Bellekten*, LIV/211, Ankara 1990, s.945-961.
- DEMİREL, Ömer, Adnan Gürbüz, Muhittin Tuş, "Osmanlılarda Ailenin Demografik Yapısı", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, I, Ankara 1992, s.97-161.
- DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 21. Baskı, Ankara 2004.
- DOĞAN, İsmail, *Sosyoloji Kavramlar ve Sorunlar*, Sistem Yay., İstanbul 2000.
- DÜZBAKAR, Ömer, "Osmanlı Toplumunda Çok Eşlilik:1670-1698 Yılları Arasında Bursa Örneği", *OTAM*, XXIII, Bahar 2008, Ankara 2010, s.85-100.
- ERDOĞAN, Meryem Kaçan, "1166-1167/1752-1754 Tarihli (R 37 Numaralı) Rusçuk Şer'iyeye Sicili'nin Tanıtımı ve Fihristi", *Osmanlı İdaresinde Bir Balkan Şebri Rusçuk*, Ed. Meral Bayrak (Ferlibaş), İstanbul 2011, s.443-478.

- ERDOĞRU, M. Akif, "Onaltıncı Yüzyılda Sofya Şehri", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XVII/2, 2002, s.1-15.
- ERTEN, Hayri, *Konya Şer'iye Sicilleri Işığında Ailenin Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapısı (XVIII. Yüzyılın İlk Yarısı)*, Ankara 2001.
- ERYILMAZ, Bilal, *Osmanlı Millet Sistemi*, Ağaç Yay., İstanbul 1992.
- Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, III, Haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, İstanbul 1999.
- GERBER, Haim, "Social and Economic Position of Women in an Ottoman City Bursa, 1600-1700", *International Journal of Middle East Studies*, XII/3, 1980, s.231-244.
- GRADEVA, Rossitsa, "Towards the Portrait of "the Rich" in Ottoman Provincial Society: Sofia in the 1670s," *Provincial Elite in the Ottoman Empire*, 10-12 Ocak 2003 Rethymno, Crete University Press, 2005, s.147-197.
- GÜLER, Ali, "İlk Yazılı Türkçe Metinlerde Aile ve Unsurları", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, C.I, Ankara 1992, s.69-81.
- IVANOVA, Svetlana, "The Sicills of The Ottoman Kadis. Observations over the Sicill Collection at the National Library in Sofia, Bulgaria", *Pax Ottomana Studies in Memoriam Prof. Dr. Nejat Göyünç*, Edit. Kemal Çiçek, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2001, s.51-76.
- İNALCIK, Halil, "15. Asır Türkiye İktisadî ve İctimaî Tarihi Kaynakları", *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, Eren Yay., İstanbul 1996, s.187-201.
- İNALCIK, Halil, "The Status of the Greek Orthodox Patriarch Under the Ottomans", *Turcica*, XXI, 1991, s.407-435.
- Kevser Kâmil Ali-Salim Ögüt, "Çok Evlilik", *DİA*, VIII, İstanbul 1993, s.365-369.
- KILIÇ, Meral, Serap Ejder Apay, Nezihe Kızılkaya Beji, "İnfertilite ve Kültür", *İ.Ü.F.N. Hem. Dergisi*, 2011, XIX/2, s.109-115.
- Kınalızâde Ali Çelebi, *Ablâk-ı Alâî*, Haz. Mustafa Koç, İstanbul 2007.
- KURT, Abdurrahman, "Dini Kaynakların Çokeşliliğe İlişkin görüşleri ve Osmanlılarda Çok Eşlilik", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8/8, 1999, s.183-214.
- KURT, Abdurrahman, *Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi (1839-1876)*, Bursa 1998.
- MISTANOĞLU, Nurhan, "Kırşehir'de XIX. Yüzyılın Sonlarında Sosyo-Kültürel Bakımdan Ailenin Genel Özellikleri (1875-1900)", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21/2009, s.347-364.
- ÖZCAN, Tahsin, "Muhallefât", *DİA*, XXX, İstanbul 2005, 406-407.
- ÖZDEĞER, Hüseyin, *1463-1640 Yılları Bursa Şehri Tereke Defterleri*, İstanbul 1988.
- ÖZDEMİR, Rifat, "Tokat'ta Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı (1771-1810)", *Belleten*, c.LIV/211, Ankara 1990, s.991-1052.
- ÖZKAYA, Yücel, "Sofya'da Milli Kütüphane "National Biblioteque" deki Şer'iye Sicilleri", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, XIII/24, Ankara 1980, s.21-29.

- ÖZTÜRK, Hüseyin, *Kınalızâde Ali Çelebi Aile Ahlakı*, Ankara 1991.
- ÖZTÜRK, Said, *Askerî Kassama Ait Onyedinci Asır İstanbul Tereke Defterleri (Sosyo-Ekonomik Tablîl)*, İstanbul 1995.
- ÖZTÜRK, Said, “Osmanlı’da Çok Evlilik”, *Türkler*, (edit. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), X, Ankara 2002, s.375-384.
- SELÇUK, Havva, “Vidin’de Toplumsal Hayat: 13 Numaralı Şer’iyye Sicili’ne Göre (1698-1699)”, *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 4/14, 2012, s.27-46.
- SCHWEIGGER, Salomon, *Sultanlar Kentine Yolculuk 1578-1581*, Çeviren: S. Türkis Noyan, İstanbul 2004.
- ŞAHİN, İlhan, “Sofya”, *DİA*, XXXVII, İstanbul 2009, s.344-348.
- TABAKOĞLU, Ahmet, “Osmanlı Toplumunda Aile”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, I, Ankara 1992, s.92-96.
- TODOROV, Nikolai, *The Balkan City 1400-1900*, Seattle and London, University of Washington Press, 1983.
- TODOROV, Nikolay, *Bulgaristan Tarihi*, Çev. Veysel Atayman, Öncü Kitabevi Yay., İstanbul 1979.
- TUŞ, Muhittin, “Kayseri Tereke Defterleri Üzerine Bir Araştırma”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4/1999, s.157-191.
- TUŞ, Muhittin, *Sosyal ve Kültürel Açardan Konya*, Konya 2007.